

Rafał Mańko

Uniwersytet Amsterdamski

XXXIII Krytyczna Konferencja Prawnicza, Milton Keynes, Wielka Brytania, 6–8 września 2018 r.

Tradycja organizowania Krytycznych Konferencji Prawniczych (*Critical Legal Conferences*) sięga 1986 r., kiedy odbyła się pierwsza impreza naukowa z tego cyklu, zorganizowana na Wydziale Prawa Uniwersytetu Kentu – jednego z czołowych ośrodków krytycznej teorii prawa¹ w Wielkiej Brytanii. Od tego czasu konferencje – zwane w skrócie „CLC” – odbywały się w wielu ośrodkach naukowych, głównie w Wielkiej Brytanii, ale też poza jej granicami. Ostatnie edycje miały miejsce w Coventry (2017 r. – University of Warwick)², Canterbury (2016 r. – Kent University)³, we Wrocławiu (2015 r. – Uniwersytet Wrocławski)⁴, w Brighton (2014 r. – University of Sussex)⁵ oraz Belfaście (2013 r. – Queens University)⁶.

Tegoroczną konferencję gościł Uniwersytet Otwarty (*Open University*) w Milton Keynes nieopodal Londynu. Uniwersytet ten jest największą europejską szkołą wyższą kształcąca w trybie korespondencyjnym, powstała w 1969 r. W skład komitetu organizacyjnego weszli dr Robert Herian oraz dr Simon Lavis. Zasadnicza formuła konferencji – trzy dni obrad, z ograniczoną liczbą sesji plenarnych oraz daleko posuniętą autonomizacją poszczególnych sekcji tematycznych (zwanymi metaforycznie *streams*) jest od lat mocno utrwalona. W tym roku organizatorzy ograniczyli się do dwóch referatów plenarnych (pierwszego i ostatniego dnia), natomiast w ramach pozostałych sesji plenarnych

¹ Szerszej o historii i tożsamości prawnoznawstwa krytycznego zob. C. Douzinas, *Krótką historią brytyjskiej Krytycznej Konferencji Prawniczej albo o odpowiedzialności krytyka*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2014/1, s. 5–17; R. Mańko, *W stronę krytycznej filozofii orzekania. Polityczność, etyka, legitymizacja*, Łódź 2018, s. 21–36.

² R. Mańko, M.M. Sadowski, P. Święcicka, *XXXII Krytyczna Konferencja Prawnicza, Uniwersytet Warwick, Coventry, 1–3 września 2017 r.*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2017/11, s. 391–409.

³ K. Kobylński, R. Mańko, *XXXI Krytyczna Konferencja Prawnicza, Canterbury, Wielka Brytania, 1–3 września 2016 r.*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2017/2, s. 119–122.

⁴ K. Sadowa, *Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji The Critical Legal Conference – Law, Space and the Political, Wrocław 3–5 września 2015 roku*, „Acta Erasiana” 2016/12, s. 102–110; W. Zomerski, *The 30th Critical Legal Conference on “Law, Space and the Political”, University of Wrocław, Faculty of Law, Administration and Economics, 3–5 September 2015*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2016/2, s. 85–88.

⁵ P. Snopek, *Critical Legal Conference 2014 Power, Capital Chaos, University of Sussex, Brighton, Wielka Brytania, 4–6.09.2014 r.*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2015/2, s. 149–156.

⁶ J. Łakomy, R. Mańko, *Critical Legal Conference, Belfast, Irlandia Północna, 5–7.09.2013 r.*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2014/8, s. 88–91.

przewidzieli debatę, prezentację książki oraz projekcję filmu, co niewątpliwie wpłynęło na urozmaicenie formuły. Łącznie zostały wygłoszone 73 referaty, w tym dwa referaty plenarne oraz 71 referatów w ramach sześciu sesji równoległych.

Konferencja rozpoczęła się w czwartek, 6.09.2018 r. W imieniu organizatorów uczestników powitał R. Herian, a następnie udzielił głosu dziekanowi Wydziału Prawa, który przybliżył historię Uniwersytetu, kładąc nacisk na jego związek z państwową telewizją BBC, w której przez kilkadziesiąt lat były prowadzone wykłady dla studentów kształcących się korespondencyjnie, a nawiązana wówczas współpraca uczelni z czołowym brytyjskim nadawcą telewizyjnym trwa do dziś.

Następnie uczestnicy rozpoczęli obrady w ramach I sesji panelowej, w której obradowano w sześciu sekcjach. W sekcji ogólnej (moderator dr Stephen Connelly) wygłoszono dwa referaty. Dr Niels van Dijk (Vrije Universiteit Brussel) wygłosił jako pierwszy referat pt. *Does Law Need Transversaal Thinking? A Conflict-Based Approach to Legal Practice (Czy prawo potrzebne jest myślenie przekrojowe? Podejście do praktyki prawniczej skupione na konfliktach)*, w którym przedstawił wyniki przeprowadzonych przez siebie badań nad orzecznictwem w sprawach z zakresu własności intelektualnej. Następnie dr Rafał Mańko (Uniwersytet Amsterdamski) przedstawił referat pt. *Regeneration of Critique: Towards a Critical Theory of European Adjudication (Regeneracja krytyki: w stronę krytycznej teorii wykładni i stosowania prawa europejskiego)*, w którym przybliżył dotychczasowe ustalenia prowadzonych przez siebie badań nad orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości UE. W sekcji *Art/Law* (moderator lic. Sean Mulcahy) wygłoszono także dwa referaty. Pierwszą referentką była mgr Swastee Ranjan (University of Sussex), która wygłosiła referat pt. *Law and Aesthetics of Material Objects – The Plural Role of Matter and Affect (Prawo i estetyka obiektów materialnych – pluralna rola materii i afektu)*, a mec. Mothiur Rahman (Law/Art Network) przedstawił referat zatytułowany *Milton Keynes & Liz Leyh's Concrete Cows: Law as Artefact and Cows as Agents of Change (Milton Keynes i betonowe krowy Liz Leyh: Prawo jako artefakt i krowy jako czynniki zmiany)*. W sekcji *Property & Power* (moderator mgr Ellen Gordon-Bouvier) mgr Hadeel Abu Hussein (National University of Ireland) wygłosiła referat pt. *Land Law, Power & Space (Prawo nieruchomości, władza a przestrzeń)*, a mgr David Thomas (Birkbeck College) miał wystąpienie pt. *Regeneration and the Occupation of Land (Regeneracja i okupacja gruntów)*. W sekcji *(Re)generating 'European' Space* (moderator dr Neil Graffin) zostały wygłoszone trzy referaty. Pierwszą przedstawiła prof. Patricia Tuitt (Birkbeck College), a nosił on tytuł *Refugees, Terrorism and Article 1 of the Refugee Convention (Terroryzm i art. 1 Konwencji o uchodźcach)*, mgr Likim Ng (Australian National University) wygłosiła zdalnie referat pt. *Securitising the Asylum Procedure Through Exclusion: a Form of Regenerating the European Space (Sekurytyzacja procedury azylowej poprzez wykluczanie – forma regeneracji europejskiej przestrzeni)*, a Romit Bhandari (student King's College) wygłosił referat zatytułowany *International Refugee Law's Cyclical Dialectics: Between Universality and Eurocentrism (Cykliczna dialektyka międzynarodowego prawa uchodźczego – pomiędzy uniwersalnością a eurocentryzmem)*. Wreszcie w sekcji *Blockchain /Law* (moderator R. Herian) wygłoszono trzy referaty. R. Herian miał wystąpienie pt. *Blockchain and Fantasies of Data Sovereignty (Technologia łańcucha blokowego a fantazje o suwerenności danych)*, mgr Jannice Käll (Göteborgs Universitet) wygłosiła referat pt. *Blockchain Control (Kontrola nad technologią łańcucha blokowego)*, a następnie R. Herian odczytał złożony do akt konferencji referat pt. *Legal Engineering on the Blockchain – Smart Contracts as Legal Conduct (Technologia łańcucha blokowego jako*

przedmiot inżynierii prawnej – inteligentne umowy jako działanie prawne), przygotowany przez mgr Andree Leiter (Melbourne University) i dr. Jake’a Goldenfeina (Swinburn Law School).

Po przerwie odbyła się I sesja plenarna. Dr Rebecca Coleman (profesor Goldsmiths University of London) wygłosiła referat plenarny pt. *Regeneration and Temporal Politics: On ‘Re’s and ‘Pre’s (Regeneracja i polityka temporalna – o przedrostkach „re” i „pre”)*, w którym nawiązała do prefiksów *re-* i *pre-* w języku angielskim, proponując w konkluzji przejście od „regeneracji” do „pregeneracji”.

Po przerwie obiadowej wznowiono obrady panelowe. W ramach II sesji równoległej odbyły się trzy panele, a dla zainteresowanych – wycieczka po kampusie Uniwersytetu Otwartego, w ramach której uczestnicy mogli obejrzyć dzieła sztuki znajdujące się pod gołym niebem. W ramach sekcji *Gender, Sexuality & Law* w nawiasie polskie tłumaczenie (moderator dr Caroline Derry) wygłoszono dwa referaty. Lic. Amy Rodgers (studentka University of Glasgow) wygłosiła referat pt. *Trans* recognition: Potential Ways Forward (Trans* uznanie – możliwe perspektywy rozwoju)*, a po niej mgr Paul Dale (University of Birmingham) przedstawił referat zatytułowany *The ‘Gay Cake’ Fight, an Example of Dworkin’s Rights Thesis (Walka o „gejowskie ciastko” jako przykład tezy Dworkina o prawach)*.

W ramach sekcji *Law/Aesthetics* (moderator lic. Chris Lloyd) wygłoszono trzy referaty. Mgr Alexandra Kent (Gothenburg Research Institute) wygłosiła zdalnie referat pt. *Shaping Justice? The Khmer Rouge Tribunal’s Influence on Expectations and Experiences of ‘Justice’ in Cambodia (Kształtowanie sprawiedliwości? Wpływ trybunału Czerwonych Khmerów na oczekiwania i doświadczenia dotyczące „sprawiedliwości” w Kambodży)*, mgr Carolina Bejarano Martínez (Universidad de Los Andes, Kolumbia) przedstawiła referat pt. *Ethnography and the Place of Experience in Law: Towards a New Aesthetics of the State and Law (Etnografia a miejsce doświadczenia w prawie – ku nowej estetyce państwa i prawa)*, zaś mgr Shaimaa Abdelkarim (University of Leicester) miała wystąpienie *Tahrir, the Legal and the Subaltern (Tahrir, jurydyczność i podmiot zależny)*.

W ramach sekcji *The End of Humanity* (moderator prof. Julia J.A. Shaw) wygłoszono trzy referaty. Dr Emily L. Jones (University of Essex) wygłosiła referat pt. *Calling for the End of Humanity: Towards A Posthuman Law of Machine Intelligence (Wzywając do końca ludzkości – ku posthumanistycznemu prawu maszynowej inteligencji)*, następną referentką była dr Sarah Keenan (Birkbeck School of Law), której wystąpienie zatytułowane było *From Historical Chains to Derivative Futures: Title Registries as Time Machines (Od łańcuchów historycznych do derywatów – rejestry papierów wartościowych jako wehikuły czasu)*, a dr Rachel Adams (Institute of Advanced Legal Studies, Londyn) przedstawił referat pt. *Transparency To Come: A Bio-political Reading of the History of the Future (Przejrzystość, która ma nadejść – biopolityczne odczytanie historii przyszłości)*.

Po przerwie kawowej wznowiono obrady w ramach III sesji równoległej. Obradowano w ramach sześciu sekcji. W sekcji *Gender, Sexuality & Law* odbył się panel tematyczny pt. *Valuing Work (Określanie wartości pracy)* (moderator Laura Noakes), w ramach którego wygłoszono dwa referaty. E. Gordon-Bouvier (Canterbury Christ Church University) wygłosiła jako pierwsza referat pt. *The Legal Status of Housework: A Chronotopical Analysis (Status prawny pracy w gospodarstwie domowym – analiza chronotopiczna)*, zaś dr Katie Cruz (University of Bristol) i prof. Jane Scouler (University of Strathclyde) wygłosiły wspólny referat pt. *Sex Work, Rights, and Critical Legal Theory (Praca seksualna, prawa podmiotowe i krytyczna teoria prawa)*. W sekcji *Art/Law* odbył się panel tematyczny pt. *Performing Capital* (moderator Lucy Finchett-Maddock), w ramach którego

wyłożono dwa referaty. Dr Anat Rosenberg (Interdisciplinary Center, Herzliya, Izrael) wygłosiła referat pt. *“The meat extract is entitled to plead artistic licence”: Advertising, Art and Law(s)* („Ekstrakt mięsny jest uprawniony do powoływania się na licencję artystyczną” – reklama, sztuka i prawo), a dr Jeremy Pilcher (Birkbeck University of London) referat pt. *Art, the Law, and Unstable Corporate Identities (Prawo, sztuka i niestabilne tożsamości korporacyjne)*. W ramach sekcji *Belonging* odbył się panel tematyczny pt. *Contested Regeneration: Legal and Political Transformations in Central and Eastern Europe (Sporna regeneracja – prawo i przekształcenia polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej)* (moderator Mirosław M. Sadowski), w ramach którego wyłożone zostały dwa referaty. Dr Przemysław Tacik (Uniwersytet Jagielloński) wygłosił referat pt. *Groping for the Impasse in the Other: Law in the New European Authoritarian Turn (Szukając po omacku impasu w Innym – prawo i nowy europejski zwrot autorytarny)*, w którym zastosował narzędzia Lacanowskiej psychoanalizy, rozumianej jako teoria społeczna, do zbadania przemian zachodzących aktualnie w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w szczególności w Polsce i na Węgrzech. Z kolei R. Mańko przedstawił referat pt. *Traumatic Transformation (Traumatyczna transformacja)*, w którym sięgając do Jacques’a Lacana i Slavoj’a Žižka prześledził przemiany hegemonicznej ideologii w Polsce w okresie PRL i III RP, kładąc nacisk na zmiany w pozycji klas pracujących będące efektem transformacji. Zdaniem referenta transformacja w 1989 r. wprowadzając w Polsce kapitalizm „bez znieczulenia” stanowiła rzeczywistą traumę zarówno w porządku symbolicznym, jak i wyobraźniowym i realnym. W pewnym sensie wykluczona klasa pracująca stała się symptomem transformacji, którego powrót, podważający ład symboliczny III RP, był tylko kwestią czasu. W ramach sekcji *Law/Aesthetics* odbył się panel tematyczny pt. *Legal Method (Metodologia prawa)* (moderator C. Lloyd). Jako pierwszy zabrał głos C. Lloyd (Oxford Brookes University) wygłaszając referat pt. *Ratio Decidendi... again (Jeszcze o ratio decidendi)*. Następnie mgr Moniza Rizzini Ansari (doktorantka prof. Costasa Douzinas w Birkbeck Law School) przedstawiła referat pt. *Mapping the Poor: Statistics and Aesthetics (Kartografia biedy – statystyka i estetyka)*. Trzeci i ostatni referat zatytułowany *The Human Emancipation: Recovering the Place of Identity Politics in the Dialog of Aesthetics and Law (Emancypacja człowieka – odzyskiwanie miejsca polityki tożsamościowej w dialogu estetyki i prawa)* wygłosił prof. Joaquin Garzón Vargas (Universidad de Los Andes). W ramach sekcji *The End of Humanity* (moderator J.J.A. Shaw) wyłożone zostały dwa referaty. N. van Dijk wygłosił referat pt. *Mechanisms for Capturing the Legal Imagination in Making Autonomous Robots (Mechanizmy uchwycenia wyobraźni prawnej przy tworzeniu robotów autonomicznych)*, zaś jako drugi mgr José Antonio R. Magalhães (doktorant w Pontificia Universidade Católica do Rio de Janeiro) przedstawił referat pt. *Legal Accelerationism: Catastrophe, Democracy and the Role of Legal Studies (Prawne przyspieszenie – katastrofa, demokracja i rola nauki prawa)*.

Następnie uczestnicy zgromadzili się na sesji plenarnej, na której odbyło się spotkanie z autorami książki *Routledge Handbook on Law and Theory*, pod redakcją prof. Andreasa Philippopoulosa-Mihalopoulosa. Najpierw redaktor zaprezentował książkę, następnie głos zabrały dwie współautorki, po czym nastąpiła ogólna dyskusja ze współautorami. Niewątpliwie nowa praca będzie stanowić istotny punkt odniesienia dla rozwoju krytycznej teorii prawa.

Drugiego dnia konferencji obrady wznowiono w ramach IV sesji równoległej. W sekcji ogólnej (moderator dr Luca Siliquini-Cinelli) wyłożono trzy referaty. S. Connelly (prof. University of Warwick) wygłosił referat pt. *Regenerating the Dialectic (Regeneracja*

dialektyki), prof. Yoshinori Seki (Shinshu University, Japonia) przedstawił referat pt. *Foucault and the Concept of Singular Rights (Foucault a pojęcie praw syngularnych)*, a dr Gilbert Leung (dyrektor wydawnictwa Counterpress i redaktor bloga *Critical Legal Thinking*) wygłosił referat pt. *Kant Can Still Be Useful for Critical Legal Scholarship (Użyteczność Kanta dla krytycznej nauki prawa)*. W ramach sekcji *Gender, Sexuality & Law* odbył się panel tematyczny pt. *Gender, Sexuality and International Law (Gender, seksualność a prawo międzynarodowe)* (moderator C. Derry). W jego ramach wygłoszono dwa referaty – dr Ralph Wilde (prof. University College London) wygłosił referat pt. *Queering (extra-)territoriality (Stosowanie teorii queer do (ekstra)terytorialności)*, a dr Sheri Labenski (University of Warwick) wystąpiła z referatem pt. *Recognising the Complex Experience of Female Perpetrators in International Criminal Law and Western Feminist Interventions (Uznawanie złożonego doświadczenia zbrodniarek w międzynarodowym prawie karnym a wypowiedzi feministek zachodnich)*. W sekcji *Art/Law* odbył się panel tematyczny pt. *Visual Boundaries (Granice wizualne)* (moderator S. Ranjan). Tu również wygłoszono dwa referaty. Mgr Sophie Doherty (Durham University) wygłosiła referat pt. *Visualising Justice: Sexual Violence, Law and Art (Wizualizacja sprawiedliwości – przemoc seksualna, prawo i sztuka)*, zaś doc. dr Dorota Anna Gozdecka (Australian National University) przedstawiła referat pt. *The Hierarchy of Innocence and Images of Migrant Children (Hierarchia niewinności i obrazy dzieci-migrantów)*. W ramach sekcji *Property & Power* (moderator R. Herian) wygłoszono trzy referaty. Lic. Harley Ronan (doktorant w Birkbeck Law School) przedstawił referat pt. *Species of Property: Finance, Abstraction and the City (Gatunki mienia – finanse, abstrakcja i miasto)*, jako druga J. Käll miała wystąpienie pt. *No (more) Sexist Marketing – The Disappearance of Sexist Spaces or a Need for Feminist Property Theory? (Nigdy więcej marketingu seksistowskiego – zniknięcie przestrzeni seksistowskich czy potrzeba feministycznej teorii własności)*, zaś trzeci referent – P. Avinash Reddy (student National Academy for Legal Studies and Research, Indie) – przedstawił zdalnie referat zatytułowany *The De Soto Theory, Digitization of Land Records in India and its Implications on the Poor (Teoria De Soto, cyfryzacja ksiąg wieczystych w Indiach i ich znaczenie dla ubogich)*. Wreszcie w sekcji *Legal Regeneration* odbył się panel pt. *Law, Struggle and the Possibility of Legal Change (Prawo, walka i możliwość zmiany prawnej)*. Referaty wygłoszili: dr Dimitrios Kivotidis (Birkbeck Law School) – referat pt. *Rights and Social Struggle (Prawa podmiotowe a walki społeczne)* oraz mgr Vanessa Schofield (doktorantka na Sheffield University) – referat zatytułowany *English Riot Legislation Reform and the Endurance of Strict Liability (Reforma angielskich przepisów o zamieszkach i utrzymanie zasady odpowiedzialności na zasadzie ryzyka)*.

Po sesji IV odbyła się debata plenarna poświęcona śp. prof. Doreen Massey. Debata moderował Nick Bingham (Open University), a dyskutantami byli L. Finchett-Maddock, S. Keenan oraz A. Philippopoulos-Mihalopoulos. Przedmiotem debaty był dorobek naukowy D. Massey, która traktowała geografii jako dyscyplinę pozwalającą zrozumieć w nowy sposób świat oraz uprawiać politykę. Podstawowe pojęcia, nad którymi pracowała, obejmowały: relacjonalność (*relationality*), przestrzeń oraz neoliberalizm.

Po debacie plenarnej i przerwie obiadowej wznowiono obrady w sekcjach. W ramach V sesji plenarnej obradowały cztery sekcje równoległe. W ramach sekcji *Law in the Anthropocene* (moderator S. Connely) wygłoszono dwa referaty. Dr Kathleen Birrell (University of Melbourne) wygłosiła referat pt. *Resilience, Resistance, Regeneration: Catastrophism in the Anthropocene (Odporność, opór, odrodzenie – katastrofizm w antropocenie)*, a Cecilia Lis Gebruers Hanya (studentka Uniwersytetu w Buenos Aires)

miała wystąpienie pt. *The Right to Ancestral Land: Capitalization or Contestation?* (*Prawo do ziemi przodków – kapitalizacja czy kontestacja?*). W ramach sekcji *Art/Law* (moderator J. Pilcher) wyloszono trzy referaty. Dr Chris Dent (profesor Murdoch University) wygłosił referat pt. *Legal Research as Acts of (Reactionary) Creativity* (*Nauka prawa jako akty twórczości (reakcyjnej)*), L. Finchett-Maddock przedstawiła referat pt. *A Theory of Art /Law* (*Teoria sztuki i prawa*), zaś S. Mulcahy (doktorant University of Warwick) miał wstąpienie pt. *Singing the Law: On Musical Legal Performance* (*Wyśpiewując prawo – o występach muzyczno-prawnych*). W ramach sekcji *Belonging* (moderator Neil Grafting) wygłoszono dwa referaty. Mary O'Connor (studentka Queens University, Belfast) wygłosiła referat zatytułowany *The Right of the Cross-Border Surrogate Child to Identity, Belonging and Participation* (*Prawo transgranicznego dziecka w pieczy zastępczej do tożsamości, przynależności i uczestnictwa*), zaś M.M. Sadowski (student Uniwersytetu Wrocławskiego) przedstawił referat pt. *Shifting Borders, Shifting Identities? Law, Memory, and Politics in CEE* (*Zmiany granic, zmiany tożsamości? Prawo, pamięć i polityka w Europie Środkowej i Wschodniej*).

W ramach sekcji *Legal Regeneration* odbył się panel tematyczny pt. *Revolution, Regeneration and the Critique of Law* (*Rewolucja, regeneracja i krytyka prawa*), który moderowała K. Cruz. W jego ramach wygłoszono dwa referaty – dr Gian Giacomo Fusco (University of Kent) przedstawił referat pt. *Destituent Power as Legal Regeneration* (*Władza obalająca jako regeneracja prawna*), w którym przybliżył pojęcia *potere destituente* i *lex perfecta* wypracowane ostatnio przez Giorgia Agambena, a następnie rozważał możliwość zastosowania ich w krytycznej teorii prawa. Referat niewątpliwie otworzył nowe horyzonty badawcze, czerpiąc w twórczy sposób z myśli G. Agambena, który pozostaje jednym z czołowych punktów odniesienia dla jurysprudencki krytycznej. Drugi referent, prof. Illan Wall (University of Warwick), wygłosił referat pt. *Who is the Subject of Revolt?* (*Kto jest podmiotem buntu*), w którym podjął spekulatywne rozważania nad rozróżnieniem pomiędzy „tłumem” i „ludem”, odwołując się do studium przypadku w postaci tłumy na placu Tahrir. I. Wall doszedł do wniosku, że podmiotem buntu może być jedynie lud, a nie jest nim tłum, chociaż tłum jest narzędziem buntu.

Po przerwie kawowej kontynuowano obrady w sekcjach równoległych. W ramach sesji VI odbyły się trzy panele oraz prezentacja instalacji. W ramach sekcji ogólnej (moderator M.M. Sadowski) wygłoszono trzy referaty. Dr David Benbow (University of Sheffield) wygłosił referat pt. *An Adornian Analysis of Patient Empowerment in the English National Health Service [NHS]* (*Adorniańska analiza upodmiotowienia pacjentów w angielskiej Narodowej Służbie Zdrowia [NHS]*), mgr Kristina Hultegård (Göteborgs Universitet) przedstawiła referat pt. *Redress in the Historical Present – Reparations for the Swedish Roma Community* (*Naprawienie szkody w historycznej terażniejszości – zadośćuczynienie dla szwedzkiej wspólnoty Romów*), zaś dr Shane Chalmers (Melbourne University) miała wystąpienie *Terra Nullius? Temporal Legal Pluralism in an Australian Colony* (*Terra nullius? Czasowy pluralizm prawny w australijskiej kolonii*).

W ramach sekcji *Complex Financial Systems* odbył się panel tematyczny pt. *Analysing Markets Through Complexity Thinking and Self-Regulation* (*Analiza rynków w świetle myślenia złożonego i samoregulacji*) (moderator mgr Daniele D'Alvia) w ramach którego wygłoszono dwa referaty. Mgr Patrik Emblad (Göteborgs Universitet) wygłosił referat pt. *The Discursive Understanding of Private Law in a Tax Law Context – a Critical Analysis and Reconstruction from a Swedish Perspective* (*Dyskursywne rozumienie prawa prywatnego w kontekście prawa podatkowego – analiza krytyczna oraz rekonstrukcja z perspektywy*

szwedzkiej), a dr Andrea Borroni (Università degli studi di Campania “Luigi Vanvitelli” w Casercie) – w technice wideokonferencyjnej – przedstawił referat pt. *Smart Contracts and the Self-government of the Business Dealings: a New Beginning? (Umowy inteligentne a samozarządzanie w obrocie gospodarczym – nowy początek?)*.

W ramach sekcji *Legal Regeneration* odbył się panel tematyczny pt. *Legal Regeneration in Interwar Europe (Regeneracja prawna w Europie międzywojennej)*. W jego ramach wygłoszono dwa referaty. Dr Cosmin S. Cercel (University of Nottingham) wygłosił referat pt. *What Changes When Everything Changes? The Case of Interwar Romania (Co ulega zmianie, gdy wszystko się zmienia? Przypadek międzywojennej Rumunii)*. Nawiązując do koncepcji Louisa Althussera, w szczególności jego pracy *Sur la reproduction (O reprodukcji)* niedawno przełożonej na język angielski, rozważał on przemiany aparatu prawnego w okresie faszystacji Królestwa Rumunii. Z kolei S. Lavis w referacie pt. *Nazi Law as Regeneration or Degeneration? Reaction, Revolution and Rebirth in Conceptions of Legality of the Third Reich (Prawo nazistowskie jako regeneracja czy degeneracja? Reakcja, rewolucja i odrodzenie pojmowania legalności w III Rzeszy)* przedstawił wyniki swoich badań nad systemem prawnym III Rzeszy, kładąc nacisk na miejsce prawa w totalitarnym ustroju faszystowskim.

Następnie odbyła się sesja plenarna, w ramach której dokonano projekcji filmu dokumentalnego poświęconego eksperymentalnemu miastu Milton Keynes (*Milton Keynes of the Mind: Looking for Culture Through Economy*) w reżyserii Sapphire Goss oraz przeprowadzono dyskusję nad filmem z udziałem reżyserki oraz badaczy miasta.

W sobotę odbył się trzeci i ostatni dzień konferencji, którą rozpoczęto od obrad w sekcjach równoległych. W ramach sesji VII odbyły się dwa panele tematyczne oraz dyskusja nad książką dr C. Cercela pt. *Towards a Jurisprudence of State Communism (Ku jurysprudencji komunizmu państwowego)*, wydaną niedawno przez prestiżowy dom wydawniczy Routledge⁷. W dyskusji udział wzięli m.in. R. Mańko, S. Lavis oraz P. Tacik. Najpierw autor przedstawił genezę i zamysł książki, a także przybliżył jej treść i główne tezy dla tych, którzy jeszcze jej nie przeczytali, a następnie odbyła się dyskusja, w której czytelnicy podzielili się swoimi refleksjami po jej lekturze.

W tym samym czasie w ramach sekcji ogólnej (moderator M. Rahman) wygłoszono trzy referaty – dr Michiel Bot (Universiteit van Tilburg) wygłosił referat pt. *The Right to Boycott (Prawo do bojkotu)*, dr Seçkin Sertdemir Özdemir (London School of Economics) przedstawiła referat pt. *Pity the Exiled: Turkish Academics in Exile, the Problem of Compassion in Politics, and the Promise of Dis-exile (Współczucie dla wychodźców – tureccy pracownicy naukowcy na wychodźstwie, problem współczucia w polityce i obietnica powrotu z wygnania)*, a dr Danilo Mandić (University of Westminster) miał wystąpienie pt. *When Concepts Become Norm: Copyright Law through Conceptual Art (Gdy pojęcia stają się normą – prawo autorskie widziane z perspektywy sztuki konceptualnej)*.

W ramach sekcji *Complex Financial Systems* odbył się panel tematyczny pt. *Re-Thinking Markets and Capitalism (Ponowne przemyślenie rynków i kapitalizmu)* (moderator D. D’Alvia), w ramach którego D. D’Alvia (Birkbeck School of Law) wygłosił referat pt. *Financial Markets as Complex Financial Systems? A Re-interpretation of Luhmann and Ladeur (Rynki finansowe jako złożone systemy finansowe? Reinterpretacja Luhmanna i Ladeura)*, a dr Guido Comparato (Birkbeck School of Law) przedstawił referat pt. *Financial Bio-Capitalism and the Law (Finansowy biokapitalizm a prawo)*.

⁷ C.S. Cercel, *Towards a Jurisprudence of State Communism. Law and the Failure of Revolution*, Abingdon 2018.

Z kolei w ramach sekcji *Critical Legal Education* (moderator L. Siliquini-Cinelli) wygłoszono cztery referaty poświęcone problematyce edukacji prawniczej. Prof. Johanna Niemi (Uniwersytet w Turku) i mgr Amalia Verdu Sanmartin (Uniwersytet Helsiński) wspólnie wygłosiły referat pt. *Gender and Feminist Pedagogics: a Case Study for Critical Legal Education* (*Gender a pedagogika feministyczna – studium przypadku krytycznej edukacji prawniczej*), Steve Crawford (doktorant Uniwersytetu of Kent) przedstawił referat pt. *Alternative Research Design(s) as Critical Legal Education: Self-Reflection, Object Based Learning and Socio-Legal Model Making* (*Alternatywne projektowanie badań naukowych jako krytyczna edukacja prawnicza – samorefleksja, uczenie się w oparciu o obiekty oraz modelowanie socjologicznoprawne*), a L. Siliquini-Cinelli miał wystąpienie pt. *Socio-cultural Comparative Law and its Implications for Law as Such: Notes on Pierre Legrand's "Sensitive Epistemology"* (*Socjologiczno-kulturowa komparatyka prawa i jej implikacja dla prawa jako takiego – uwagi do „Sensitive Epistemology” Pierre’a Legranda*), zaś mgr Miguel Régio de Almeida (Uniwersytet w Coimbrze) wygłosił referat pt. *Regenerating Philosophy of Human Rights from Below: reflections on its Events and Imaginary* (*Regeneracja filozofii praw człowieka od dołu – refleksje o wydarzeniach i imaginarium*).

Podczas ostatniej sesji plenarnej referat pt. *Is Posthumanism the Last 'Post'? Regenerating Law Beyond the Human Subject* (*Czy posthumanizm jest ostatnim „post”? Regeneracja prawa poza podmiotem ludzkim*) wygłosiła prof. Margaret Davies (Flinders University, Adelajda). Referentka wskazała, że wiek XX był nie tylko erą wielkiej intensywności projektów ideologicznych, lecz także erą ich kryzysu i upadku. Druga połowa XX w. była okresem problematyzacji wcześniejszych projektów, stąd popularność przedrostka „post-” dodawanego do rozmaitych „-izmów”. Szczególną uwagę M. Davies poświęciła problematyce posthumanizmu, który zdefiniowała jako krytykę zarówno odrębnego statusu ontologiczno-biologicznego człowieka, jak i antropocentryzmu świata, właściwemu tradycji humanistycznej. Odniosła się do możliwości przeniesienia posthumanizmu na grunt prawa, w szczególności poprzez nowe zdefiniowanie pojęć podmiotu i przedmiotu.

Po ostatniej sesji plenarnej, będącej zarazem ostatnią merytoryczną sesją konferencji, odbyło się, zgodnie z tradycją, spotkanie organizacyjne dotyczące organizacji dwóch przyszłych Krytycznych Konferencji Prawniczych – XXIV w 2019 r. oraz XXV w 2020 r. Moderowali je organizatorzy tegorocznej edycji – R. Herian i S. Lavis.

Organizatorzy przyjmowali zgłoszenia drogą mailową oraz ustnie. Na 2019 r. zgłoszono Katolicki Uniwersytet w Brasilii oraz Uniwersytet w Perugii. Z uwagi na nieobecność przedstawicieli Katolickiego Uniwersytetu w Brasilii zgłoszenie uznano za wycofane, a ponadto obecny na sali przedstawiciel krytycznej teorii prawa z Brazylii wskazał na aktualną zapaść szkolnictwa wyższego w swoim kraju jako argument na rzecz nieorganizowania tam CLC. Z kolei w imieniu Uniwersytetu w Perugii głos zabrał dr Giacomo Capuzzo. Wskazał on na fakt prowadzenia badań w nurcie krytycznej teorii prawa w swojej uczelni, a także podkreślił walory praktyczne organizacji konferencji w tym ośrodku. Zaznaczył, że propozycja cieszy się poparciem dziekana, prof. Giovanniego Mariniego. Prowadzący zebranie zarządzili głosowanie, w którym jednogłośnie ustalono, że XXIV Krytyczna Konferencja Prawnicza odbędzie się w Perugii. Następnie głos zabrali przedstawiciele Uniwersytetu Gotenburskiego (Szwecja), którzy zgłosili kandydaturę swojej uczelni na 2020 r. Spotkało się to z aprobatą zebranych, jednakże – zgodnie z tradycją – głosowanie nad miejscem organizacji XXV CLC zostało odłożone na przyszły rok. Będzie to więc kolejna Krytyczna Konferencja Prawnicza zorganizowana poza

Wielką Brytanią (w 2012 r. odbyła się w Sztokholmie, w 2010 r. – w Utrechcie, w 2006 r. w Hajderabadzie, w 2003 r. w Johannesburgu, a w 2000 r. w Helsinkach)⁸.

Podsumowując obrady XXXIII Krytycznej Konferencji Prawniczej, można się pokusić o pewne ogólniejsze refleksje. W szczególności rzucił się w oczy brak przedstawicieli I pokolenia *BritCrits* takich jak C. Douzinas, prof. em. Angus McDonald (Uniwersytet Staffordshire) czy prof. Adam Gearey (Birkbeck), a więc założycieli Krytycznej Konferencji Prawniczej. Na naszych oczach dokonuje się zatem wymiana pokoleniowa w środkowisku, a jego główny trzon stanowią obecnie badacze średniego i młodego pokolenia – prof. Stewart Motha (dziekan Birkbeck Law School), dr Nick Piška (Kent Law School), dr Hayley Gibson (Kent Law School), R. Herian czy S. Lavis.

Drugą specyficzną cechą tegorocznej edycji CLC był mniejszy stopień umiędzynarodowienia. Zdecydowanie mniej niż w latach ubiegłych było uczestników spoza Europy (z RPA, Brazylii, Australii czy USA), a ponadto – w przeciwieństwie do konferencji z lat 2013–2016 – już drugi rok z rzędu zabrakło strumienia poświęconego w sposób szczególny problematyce Europy Środkowej i Wschodniej. Można powiedzieć, że próba trwalszego powiązania obu środowisk w 2015 r. okazała się fiaskiem, w dużej mierze dlatego, że przedstawiciele brytyjskiej szkoły krytycznej teorii prawa naciskali na regularne odbywanie CLC w Wielkiej Brytanii.

Z pozytywów należy w szczególności wymienić wyraźne umocnienie się grupy badaczy skupionych wokół dr C. Cercela, który kolejny rok z rzędu organizował strumień tematyczny roboczo powiązany z tematyką wyjątku (*exception*). Uczestnicy strumienia podejmują interesujące wątki teoretyczne, utrzymane w nurcie politycznej teorii prawa inspirowanej myślą L. Althussera, J. Lacana, G. Agambena czy S. Žižka. Szczególnie obiecujące wydają się dociekania teoretyczne prowadzone przez C. Cercela, G. Fusco oraz P. Tacika, którzy podejmują, każdy na swój sposób, próby aktualizacji i rozwoju krytycznej teorii prawa w sposób bezpośrednio nawiązujący do aktualnych przemian w sytuacji prawnej i politycznej Europy.

Po drugie, należy z satysfakcją odnotować otwarcie się CLC na kierunek południowy. Jak wiadomo, kraje Europy Południowej stały się w dużej mierze „kozlami ofiarnymi” trwającego kryzysu gospodarczego, co predestynuje naukowców z tego regionu do wyjścia poza czystą dogmatykę czy analityczną teorię prawa i podjęcie badań w nurcie bardziej krytycznym, nieunikającym naświetlania zjawisk prawnych w perspektywie polityczności i etyki. Z pewnością przyszłoroczna XXIV Krytyczna Konferencja Prawnicza będzie ku temu znakomitą okazją.

W międzyczasie zaś krytyczni badacze prawa z Europy Środkowej i Wschodniej będą mieli dwie okazje do dyskusji i refleksji. W ramach konferencji *Dny práva* organizowanej corocznie na Uniwersytecie Masaryka w Brnie odbędzie się w dniach 14–15.11.2018 r. panel *Law and Critique in Central Europe (Prawo i krytyka w Europie Środkowej)* organizowany przez dr Terezie Smejkalovą. W czerwcu 2019 r. P. Tacik będzie zaś gościł II Sympozjum Krytyczno-Prawne (*2nd Critico-Juridical Symposium*), którego pierwsza edycja odbyła się w kwietniu 2018 r. na Uniwersytecie Opolskim⁹.

⁸ R. Mańko, M.M. Sadowski, P. Świącicka, *XXXII Krytyczna...*, s. 393.

⁹ Sprawozdanie konferencyjne ukaże się na łamach czasopisma „Folia Iuridica”.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Cercl, C.S. (2018). *Towards a Jurisprudence of State Communism. Law and the Failure of Revolution*. Abingdon:
- Douzinas, C. (2014). Krótka historia brytyjskiej Krytycznej Konferencji Prawniczej albo o odpowiedzialności krytyka. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 1*, 5–17.
- Kobyliński, K., Mańko, R. (2017). XXXI Krytyczna Konferencja Prawnicza, Canterbury, Wielka Brytania, 1–3 września 2016 r. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 2*, 119–122.
- Łakomy, J., Mańko, R. (2014). Critical Legal Conference, Belfast, Irlandia Północna, 5–7.09.2013 r., *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 1*, 88–91.
- Mańko, R. (2018). *W stronę krytycznej filozofii orzekania. Polityczność, etyka, legitymizacja*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Mańko, R., Sadowski, M.M., Świącicka, P. (2017). XXXII Krytyczna Konferencja Prawnicza, Uniwersytet Warwick, Coventry, 1–3 września 2017 r. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie 11*, 391–409.
- Sadowa, K. (2016). Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji The Critical Legal Conference – Law, Space and the Political, Wrocław 3–5 września 2015 roku. *Acta Erasmiiana 12*, 102–110.
- Snopek, P. (2015). Critical Legal Conference 2014 Power, Capital Chaos, University of Sussex, Brighton, Wielka Brytania, 4–6.09.2014 r. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 2*, 149–156.
- Zomerski, W. (2016). The 30th Critical Legal Conference on “Law, Space and the Political”, University of Wrocław, Faculty of Law, Administration and Economics, 3–5 September 2015. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 2*, 85–88.